

Ginkluotasis pasipriešinimo sąjūdis ir partizaninis karas Estijoje 1941 m.

Partizaninis karas kaip aukščiausia pasipriešinimo stadija Estijoje truko tik kelis 1941 m. vasaros mėnesius, o pasipriešinimo sąjūdis pradėjo formotis iškart po okupacijos ir valstybinio perversmo 1940 m. birželio 21 d. Pirmiausia mėginta sukurti legalią opoziciją. 1940 m. liepą, prieš vadinamuosius liaudies seimo rinkimus, buvusių politinių partijų atstovai ir tautinių bendrijų bei akademinių sluoksnių aktyvistai organizavo tautinių jėgų kandidatų iškilimą į seimą kaip atsvarą naujosios valdžios marionetėms. Tų kandidatūrų anuliavimas ir netgi formalių demokratinių procedūrų panaikinimas jau prieš vadinamuosius rinkimus kartu nutraukė ir visus tolesnius mėginimus suorganizuoti legalią opozicinę veiklą.

Tuo metu baigėsi ir pirmosios stichinės liaudies demonstracijos, kurios sukėlė tik represijas. 1940 m. vasaros pabaigoje buvo aišku, kad vienintelė pasipriešinimo galimybė yra pagrindinė veikla.

Pagrindinės veiklos pirmiausia ėmėsi jaunimo aktyvistai, kaip antai moksleiviai ir akademini jaunimas, ir ji daugiausia plėtojosi per asmenines pažintis bei atskirus asmenis. Jiems visiems buvo bendra tai, kad iki okupacijos jie neužėmė vadovaujančių postų Estijos visuomenėje. Nė viena valstybinė ar visuomeninė institucija, kurios laipsniškai buvo griunamos, organizaciniu atžvilgiu nebuvo susijusi su besiformuojančiu pasipriešinimo sąjūdžiu. Tuo laikotarpiu jame taip pat nedalyvavo šalies valstybinio, visuomeninio arba karinio elito atstovai. Pavyzdžiui, likviduojant savanoriškąją karinę organizaciją – Gynybos sąjungą, – buvo paslėpta nemažai ginklų, tačiau tai buvo padaryta pavienių organizacijos narių iniciatyva, vietiniu lygiu ir atskirose vietose. Kaip

išimtį galima pažymėti Estijos diplomatų kovą Vakaruose prieš Estijos Respublikos aneksijos pripažinimą, tačiau tuo laikotarpiu ji nebuvo susijusi su įvykiais Estijoje, kuri jau buvo atitverta nuo pasaulio geležine uždanga. Pagrindinės veiklos aktyvistus idėjiškai siejo visuotiniai tautinės savimonės ir laisvės idealai. Jie nebuvo tiesiogiai susiję su buvusiomis Estijos partinėmis ir politinėmis jėgomis ir nesiorientavo į kokią nors konkrečią politinę srovę.

Estijos pagrindis buvo platus ir kartu susiskaidęs. Pirmoji pagrindinė organizacija – Gelbėjimo komitetas – buvo įkurta kaip tik pasibaigus mėginimui suorganizuoti legalią opoziciją. Šis komitetas telkė visos Estijos tautines jėgas, tačiau 1940 m. pabaigoje buvo sunaikintas. Nors ši Estijos organizacija buvo likviduota, tačiau pagrindinė veikla toliau plėtojosi visoje šalyje. Iki 1941 metų vasaros ji buvo pasiekusi šių laimėjimų:

- 1) pagrindinių organizacijų buvo daug, tačiau tai buvo mažos grupelės ir jos veikė lokaliai;

- 2) tų grupių nariai dažniausiai gyveno legaliai;

- 3) tarp grupių buvo silpni tarpusavio ryšiai arba apskritai jų nebuvo, nes nebuvo sukurtas bendras Estijos pasipriešinimo sąjūdis;

- 4) svarbiausia veiklos forma buvo informacijos rinkimas ir platinimas;

- 5) tos grupės nesirengė organizuotai ir planingai kariauti partizaninio karo.

Išoriniai pasipriešinimo požymiai tuo metu buvo antisovietinių lapelių platinimas, nugriautų paminklų vietų puošimas ir tautinių vėliavų iškilimas. Kaip išimtis iš šio bendro vaizdo buvo Estijos žvalgų rengimas Suomijos karinėje žvalgyboje. Vė-

liau jie Estijoje suvaidino nemažą vaidmenį.

1941 m. birželį, likus savaitei iki Sovietų Sąjungos–Vokietijos karo pradžios, Estijoje buvo pavienių nelegaliai veikiančių žmonių ir grupių, besislapstančių miškuose, bet nebuvo nei pasipriešinimo ginkluotųjų pajėgų, nei partizaninės kovos. Visa tai pasikeitė per vieną dieną, birželio 14-ąją, kai iš Estijos prievarta buvo ištremta 10 tūkstančių žmonių. Tiesioginis šios masinės teroro akcijos rezultatas buvo tas, kad iškart atsirado masinis pogrindis, kurio dalyviai daugiausia slapstėsi miškuose, ginklavo ir organizavosi. Prie šios pirmosios vadinamųjų miško brolių bangos jungėsi vis naujos jėgos, nes nesiliovė teroras prieš dideles gyventojų grupes. Antai birželio pabaigoje iš Estijos buvo iškeltas Raudonosios armijos 22-asis šaulių korpusas, suformuotas iš buvusios Estijos kariuomenės. Liepos pradžioje prasidėjo naujokų šaukimas į kariuomenę, o liepos pabaigoje – visuotinė mobilizacija. Teroro politika pasiekė kulminaciją, kai buvo suformuoti naikintojų batalionai, kuriems liepos 5-ąją buvo duotas įsakymas šaudyti vietoje, be teismo ir tardymo, visus „banditus“, o tai faktiškai reiškė, kad visiems šalies gyventojams iškilo mirtina grėsmė. Pirmutinis žingsnis stengiantis išvengti šios grėsmės buvo slapstymasis, ir dešimtys tūkstančių žmonių atsidūrė nelegalioje padėtyje.

Taigi bendru miško brolių pavadinimu buvo vadinami žmonės, kurie slapstėsi nuo sovietinio režimo ir darė tai daugiausia konkrečiose Estijos vietovėse išeidami į miškus. Dalis tų pabėgėlių telkėsi į grupes, kiek galėdami ginklavo, rinkosi karinius vadus, atitinkamai organizavosi ir įvedė drausmę; šitaip pabėgėliai virto partizanų būriais. Tai buvo nuolatinis procesas, kuris, plėtojantis karo veiksams, vyko įvairiuose Estijos rajonuose nevienodai sparčiai, bet visur pagal vienodą schemą. Ginkluotasis pasipriešinimo sąjūdis prasidėjo kaip partizaninis karas: partizanai griovė priešo komunikacijas, naikino kolaborantus ir nedidelius tiek Raudonosios armijos, tiek naikintojų batalionų padalinius, likvidavo sovietų valdžios vietinius organus, užpuldavo pranašesnes priešo jėgas. Jie dezorganizavo sovietų užnugarį pirmiau-

sia siekdami pasipriešinti mobilizacijai ir užkirsti kelią kitoms teroro akcijoms, taip pat asmeninės nuosavybės bei liaudies ūkio materialinių vertybių rekvizavimui ir naikinimui. Kai kur partizaninio karo taktika greitai peraugo į atvirus kovos veiksmus – buvo ginamos išvaduotos gyvenvietės ir rajonai. Partizanų būriai didėjo ir tapo masinėmis karinėmis organizacijomis, kurios ėmėsi apginkluoti gyventojus. Buvo pradėta formuoti ir atskiras reguliarias karines dalis, kurios kartu su vokiečių kariuomene kovojo fronte iki karo veiksmų Estijos teritorijoje pabaigos.

Signalas partizanams pradėti aktyvius kovos veiksmus buvo birželio 22-oji, kai prasidėjo Sovietų Sąjungos ir Vokietijos karas. Tą pačią dieną Estijoje buvo atakuoti Raudonosios armijos daliniai. Prasidėjus karui, partizanai daugiausia dar organizavo savo jėgas, tačiau jau liepos pradžioje jie perėjo į platų puolimą – tai buvo tiesiogiai susiję su karo vyksmu ir fronto linijos pasistūmėjimu.

Liepos 2 d. sovietams netekus Rygos miesto, Raudonoji armija nepaliaujamai traukėsi į naują gynybos liniją Centrinėje Estijoje, o vokiečių kariuomenė tuo metu laikinai sustojo. Susidarius tokiai padėčiai, Pietų Estijoje liko be realios reguliariosios kariuomenės paramos dvi priešiškos jėgos – sovietinė baudžiamoji kariuomenė, kurios svarbiausia jėga buvo naikintojų batalionai, ir paskubomis susiorganizavę partizanai. Pirmąją liepos dekadą vyko atvira kova tarp šių dviejų jėgų (kartu pradėjo atvirai pulti ir Šiaurės Estijos partizanai – jie naikino sovietinius vietinės valdžios organus, bet paaiškėjo, kad šių veiksmų imtasi per anksti, ir partizanai buvo priversti grįžti prie partizaninio karo metodų).

Baudžiamoji kariuomenė nepajėgė priešintis partizanams be reguliariosios kariuomenės pagalbos. Nuo liepos 3-iosios partizanai laipsniškai paėmė vietinę valdžią į savo rankas ir gynė išvaduotus rajonus, kartais įnirtinguose mūšiuose. Išvaduotuose rajonuose tučtuojau formavosi savanoriškoji karinė savigynos organizacija. Ji buvo kuriamą ikiokupacinės Gynybos sąjungos pavyzdžiu, jos narių sparčiai daugėjo (rūgpiū-

čio 1-ąją savigynos gretose Pietų Estijoje buvo 14 tūkstančių žmonių). Liepos 10-ąją prasidėjo spontaniškas tautos sukilimas Tartu mieste. Iš Raudonosios armijos pabėgę estų karininkai per keletą dienų suformavo pirmąją sukilėlių reguliariosios kariuomenės dalį – Tartu partizanų batalioną, kuris drauge su savigynos būriais visoje Pietų Estijoje sudarė frontą iki vokiečių kariuomenės atėjimo. Pirmosios priešakinės vokiečių kariuomenės dalys liepos 7–8 d. perėjo Estijos sieną. Jos įžengė į išvaduotą teritoriją, kurioje buvo atkurti teisėti valdžios organai ir kurią gynė ginkluota tauta. Su vokiečių fronto dalimis susiklostė faktiškai sąjungininkų santykiai, pagrįsti tarpusavio kariniais interesais.

Vokietijos vadovybė pasiuntė į Estiją tik silpnas priešakines dalis, įvertinusi Raudonosios armijos išėjimą iš Pietų Estijos kaip visuotinio atsitraukimo pradžią. Iš tikrųjų Raudonosios armijos vadovybė pritraukė stiprų pastiprinimą, ir frontas kelioms savaitėms sustojo Centrinėje Estijoje. Šiame fronte kartu su vokiečių dalimis kovojo ir estų savanoriai – Tartu batalionas bei savigynos kariai, iš viso 3500 žmonių. Liepos pabaigoje Vokietijos vadovybei vėl pradėjus puolimą, į Estiją atvyko vokiečių policijos ir administracinės valdžios organai. Pasipriešinimo ginkluotųjų pajėgų buvimas jiems buvo nemalonus siurprizas. Kaip parodė tolesni įvykiai, jokios apgalvotos ir parengtos politikos šiuo atžvilgiu Vokietijos vadovybė neturėjo.

Frontui nutolus nuo Tartu, liepos 29-ąją įvyko 2000 partizanų paradas, kuris baigėsi tuo, kad partizanai buvo nuginkluoti ir buvo duotas įsakymas išformuoti savigyną. Jau rugpjūčio pradžioje šis įsakymas buvo atšauktas. Raudonoji armija atkakliai gynėsi, o vokiečių kariuomenės grupuotė Estijoje neturėjo pakankamai jėgų pulti fronte ir kartu saugoti užnugarį nuo raudonarmiečių, kurių buvo likę gana daug. Šią užduotį ėmėsi vykdyti savigyna.

Svarbiausias tautinių jėgų tikslas buvo kuo greičiau išvaduoti Estiją iš sovietinio režimo, kad būtų užgniaužtas sovietinis teroras. Siekiant šio tikslo, bendradarbiavimas su vokiečių kariuomene buvo savaime su-

prantamas dalykas, ir jis pasireiškė tuo, kad Estijos savanoriai dalyvavo fronto mūšiuose. Rugpjūčio pradžioje prasidėjus puolimui Šiaurės Estijoje, estų karininkai tuo pat metu suformavo vietoje tris savarankiškus estų batalionus, kurie kovojo fronte prieš Raudonąją armiją. Kaip šių batalionų papildymas fronte buvo daug smulkesnių dalių tiek šalia vokiečių kariuomenės, tiek vokiečių dalyse.

Šiaurės Estija iki rugpjūčio pabaigos buvo fronto užnugaris. Pasipriešinimo veiksmus čia pirmiausia lėmė ta aplinkybė, kad šioje teritorijoje buvo stipri Raudonosios armijos reguliariųjų pajėgų grupuotė, ir partizanai turėjo tenkintis tik partizaninės taktikos taikymu. Gana ilgą laiką vykstant karo veiksmams, partizanų pajėgos sparčiai didėjo ir jų buvo kur kas daugiau negu Pietų Estijoje; neretai kūrėsi bazinės stovyklos, kuriose buvo keli šimtai ar daugiau žmonių. Didžiausiu centru tapo iš Suomijos atsiųsta žvalgybos grupė ERNA, apie kurią maždaug 200 km² teritorijoje susitelkė iki dviejų tūkstančių miško brolių. Artėjant frontui, partizanai išėjo iš miškų, šiek tiek dalyvavo karo veiksmuose drauge su Vokietijos kariuomene, daugiausia savo valsčiuje, ir kartu nedelsdami organizavo savigynos būrius, kurie 1941 m. rudenį nuolat kovojo prieš Raudonosios armijos likučius. Apskritai iki 1941 m. pabaigos savigynos būriai įvykdė 5000 gaudynių ir paieškos operacijų, per kurias sulaikyta 21 tūkstantis raudonarmiečių ir visiškai sunaikinta sovietų pagrindžio agentūra.

Rugsėjo pradžioje Raudonoji armija Estijos teritorijoje kontroliavo tik Vakarų Estijoje esančias Monzundo salas. Ten buvo sukurta galingas įtvirtinimų rajonas. Salose buvo sukoncentruota daug Raudonosios armijos dalinių, ir tai lėmė pasipriešinimo sąjūdžio veiksmų ribas – partizanų buvo mažai, todėl jie negalėjo imtis aktyvių veiksmų ir rengė tik pavienius išpuolius. Sovietinės represijos, kaip antai trėmimai, areštai ir mobilizacija, vyko salose itin intensyviai, bet evakuojantis iš Talino šimtai suimtųjų ir mobilizuotųjų išsilaisvino. Dėl to susidarė sąlygos jau iki vokiečių kariuomenės įsiveržimo

į salas suformuoti pirmąsias salų savigynos dalis, kurios rugsėjo–spalio mėnesiais drauge su vokiečių kariuomenės grupuote dalyvavo salose vykusiuose karo veiksmuose. Savanoriai ne tik kovėsi fronte, bet ir padėjo rengtis desanto išlaipinimui. Estijos jūrų karininkams vadovaujant buvo sudaryta atskira jūros grupė iš žvejų ir žvejybos motorinių valčių, kurios sudarė apie 20% visų desanto išlaipinimo priemonių Estijos salose.

Spalio 21 d. visą Estijos teritoriją kontroliavo vokiečių kariuomenė, o visas Estijos reguliariosios kariuomenės dalis okupacinė valdžia likvidavo. Tais laikais plačiai puoselėta viltis ir tikėjimas, kad išvijus Raudonąją armiją bus atkurta valstybinė nepriklausomybė, naujos okupacijos sąlygomis pasirodė esanti fikcija. Pasipriešinimo sąjūdžio mėginimas atkurti Estijos ginkluotąsias pajėgas nebuvo įgyvendintas. Savanorių batalionai, kurie buvo suformuoti 1941 m. rudenį vadovaujant vokiečių užnugario kariuomenei, jau tapo vokiečių kariuomenės dalimis. Vokiečių okupacijos laikotarpiu kaip Estijos ginkluotųjų pajėgų pakaitalas išliko pasipriešinimo sąjūdžio sukurta savigyna, kuri tobulėjo organizaciniu atžvilgiu ir į ją stojo vis daugiau žmonių (1941 m. pabaigoje ji turėjo 42 tūkstančius narių), bet ją kontroliavo okupacinė valdžia.

Ginkluotasis pasipriešinimo sąjūdis kilo spontaniškai, be jokios užsienio iniciatyvos ar paramos; jam nebuvo konkrečiai pasireng-

ta, jis nebuvo vieningai organizuotas ir neturėjo centrinės vadovybės. Pasipriešinimas plėtojosi labai sparčiai karinio organizavimo atžvilgiu ir iš partizaninių veiksmų peraugo į visuotinį atvirą karą prieš sovietinį režimą. Tame kare dalyvavo visa Estijos visuomenė, pasipriešinimo dalyvių nevaržė jokie socialiniai ir politiniai apribojimai. Kiek iš viso buvo miško brolių, šiandien jau neįmanoma tiksliai nustatyti. Partizanų būriuose, kurie buvo suorganizuoti karinių junginių pavyzdžiu ir nors iš dalies ginkluoti, buvo apie 12 tūkstančių žmonių, iš jų kovose žuvo 550. Karo veiksmuose dalyvavusių žmonių buvo kur kas daugiau. Iki karo veiksmų Estijos teritorijoje pabaigos juose dalyvavo savigynos eilėse 33 tūkstančiai žmonių, Estijos kariuosese junginiuose – 2,5 tūkstančio ir vokiečių kariuomenėje – 2 tūkstančiai žmonių; jie visi kartu sudarė 50% ikiokupacinės Estijos kariuomenės pirmosios kategorijos mobilizacinių išteklių. Mūšiuose žuvo daugiau kaip aštuoni šimtai Estijos savanorių. Palyginimui galima pasakyti, kad vokiečių karinės grupuotės Estijoje buvo maždaug 80 tūkstančių karių, iš jų krito mūšiuose 4600.

Svarbiausia priežastis, dėl kurios nuolat daugėjo pasipriešinimo jėgų, buvo sovietų teroras, ir pats ginkluotasis pasipriešinimo sąjūdis buvo reakcija į represinę sovietinio režimo politiką. Trumpai tariant, ši kova buvo savisaugos instinkto pasireiškimas visuotiniu mastu.

Tiit Noormets

ARMED RESISTANCE MOVEMENT AND GUERRILLA WAR IN ESTONIA IN 1941

Summary

Guerrilla war in Estonia as the pinnacle of manifestation of resistance lasted several months in the summer of 1941. The purpose was to liberate Estonia as soon as possible from the soviet occupation and to stop soviet terror. In pursuing the objective, the co-operation with Germans and that Estonian volunteers fought the Soviets alongside the German forces was quite natural and justifiable. Armed resistance spread rapidly and soon Estonian partisan operations developed into national and open war against soviet regime. The partisan detachments, organised under the model of military formations or at least partly armed numbered

about 12, 000 people. But the total number of people taking part in military operations against the Soviets was much greater. By the end of military operations on the territory of Estonia self-defence detachments numbered 33, 000 people, Military Formations of Estonia – 2,5 thousand and in German Army – there were 2 thousand people. That made 50 per cent of total mobilisation of pre-war forces of Estonia. The main reason of the constant increase of resistance forces was soviet acts of terror, and the armed resistance movement itself was the reaction to the repressive policy of soviet regime.